

Ayhan PALA

Sâmiha Ayverdi'nin târihle ilgili eserlerinin ve bu eserlerinde ele aldığı konuların çeşitliliği bu kısa tebliğ çerçevesinde onun bütün görüşlerine yer vermemize imkân vermemektedir. Onun için biz bu tebliğimizde bazı ana çizgileri vermekle yetineceğiz.

Sâmiha Ayverdi'nin târih görüşünü doğru bir şekilde değerlendirebilmek için onun mütefekkir bir mutasavvıf olduğunu hatırdan çıkarmamak gerekir. Sâmiha Ayverdi târihle ilgili eserlerini târih ilmine katkıda bulunmak için değil, Türklüğü yeniden ayağa kaldıracak değerleri târihten çıkarmak ve geleceğe sunmak için yazmıştır. Bu görüşümüz onun târihle ilgili fikirlerini en fazla yansıtan eseri olan **Türk Târihinde Osmanlı Asırları** kitabının önsözünün ilk cümlelerinde şu şekilde ifade edilmiştir:

"Bu kitap ne bir târihtir, ne de bir ilim ne müracaat eseri. Belki akademik sınırlara, ilmi nizam ve şekillere bağlı bulunmayan, fakat her satırı ile otantik olmağa çalışan bir fikir kitabıdır. Öyle ki, Türk târihinin seyir ve tekamülü ardınca yürüyebildiğimiz ölçüde atılmış bu birkaç adım, iki büyük Türk Devletinin dünya târihi muvacehesindeki medeni ve içtimaî değerlerinin, uzaktan yakından münasebet kurmak vaziyetinde olduğu milletlere ve nihayet dünyaya neler getirdiğini, umumi çizgileriyle tayin ve tesbit edebilmek

gayretinin naçiz bir mahsulüdür ."

Sâmiha Ayverdi "**halka hizmet Hakka hizmettir**" düsturunu öne çıkarmış bir tasavvufi anlayışın müntesibi olarak bütün eserlerini bu gayenin tahakkuku için yazmış ve bütün faaliyetini bu davaya hasretmiştir. Onun Türk cemiyeti için nerede bir tehdid görse hemen harekete geçmesi, o konuda bir kitap yazması veya diğer fikrî mücadele yollarına müracaat etmesi bu anlayışının tezahürleridir. Bu cümleden olarak Rus tehdidi, misyonerlik, Ermeni meselesi gibi konulardaki kitapları ve diğer faaliyeti hatırlanmalıdır. Türk cemiyetinin târih, din, dil gibi değerlerine ve aile gibi müesseselerine yönelik tehdidlere karşı mücadelesi ve bu konularda doğru gördüğü istikamette kamu oyu oluşturma gayretleri hep bu hassasiyetin neticeleridir. Esasen onun bütün eserlerinde dinî ve millî hassasiyetin tezahürleri görülür. Târih, S. Ayverdi için terbiyevî bir bilgi kaynağıdır.

S. Ayverdi Türk cemiyetinin kendisini yeniden inşa faaliyetinde târihte kendisini güçlü kılan unsurlardan haberdar olmasını ve onları yeniden yorumlayarak kullanılmasını ister ve yazdığı eserlerde bu unsurları ortaya çıkarmaya çalışır. Onun için siyasî târihten ziyade içtimaî târihe ağırlık verir. Kendi ifadesiyle bu bakış açısını şöyle ortaya koyar: "**... milletlerin maddî, manevî oluşlarının ve derûnî maceralarının tahlil ve terkebine varabilmek için, askerî ve siyasî grafiğinden ziyade, içtimaî, iktisadî, hukukî, dinî, bedî, kültürel ve etnik şart ve nizamların seyrini takib eylemek lâzımdır**

". O bu görüşleriyle sosyal târihi öne çıkaran Fransız Annales ekolüne yakın görünür. B

oğaziçinde Târih

ve

İstanbul Geceleri

gibi eserlerinde de bu görüşün izlerini bulmak mümkündür.

S. Ayverdi, Türk Târihinde Osmanlı Asırları kitabında Türkleri Selçuklu ve Osmanlı Devletleri gibi iki dünya imparatorluğuna götüren hazırlayıcı ve yapıcı sebepler neler olmuştur? Bu devletlerin dünya medeniyetleri karşısındaki mevkiî ve seviyesi nedir? gibi suallere cevap arar. Bu eserde cevap aranan diğer bazı sualleri şöyle sıralayabiliriz. Türklüğün Müslümanlığa, Müslümanlığın Türklüğe bir faydası olmuş mudur?

Selçuklu ve Osmanlı Devletleri'nin, Anadolu'ya kültür ve medeniyet müesseseleriyle bir vatan haline getirmelerindeki metod, üslûp ve kıvamın ipuçlarını idare eden şuurun merkezi otoritesi nedir? Osmanlı İmparatorluğu'nun, asırlar süren yıpratıcı tazyiklere rağmen mukavemetinin sebepleri nelerdir? Ve nihayet aşk ile iman, insaf ile adalet ve akıl ile mantığın karışımı halinde târih sahnesine çıkmış olan bu yapıcı ve hamleci devletin hızı nasıl kesilmiş, bünyenin içinde ve dışında baş verip korkunç ihtilatlar meydana getiren yıkıcı mihraklar inkıza nasıl yol açmıştır?

S. Ayverdi bu suallere cevap ararken çıkacak neticelerin Türklüğün istikbalini inşa faaliyetinde işe yarayacağı inancındadır. Bu inancını şöyle dile getiriyor: "**Türkleri, gerek Selçuklu gerek Osmanlı devirlerinde, vasil oldukları medeniyetlerinin yaratıcı ve terkipçi şuuruyla târih sahnesine çıkararak ve bu oluşu vücuda getiren sırlar nelerdir? İşte bu tilsimi bulmak, geçmiş adına ne kadar mühimse, hâl ve gelecek namına da o kadar ehemmiyetli ve lüzumludur. Hem o kadar ehemmiyetli ve lüzumludur ki, bu şifre çözülmeye kadar Türklüğün istikbalini açacak anahtarı bulmak kaabil değildir**

."

"**Şuna inanmak yerinde olur ki, devrini tamamlamış ve ilmin hafızasına devr olmuş bu târih realiteleri, vakti geçmiş vazifesi tamamlanmış keyfiyetler değildir. Belki geleceğin temellerini teşkil ettiği için, cemiyet olarak, büyük bir uyanıklık ve şuurlu bir tecessüsle üstünde durmamız gereken gerçeklerdir. Zira istikbalin kulağına söylenecek söz, gözüne gösterilecek istikamet, vadesini tamamlamış bir târih hazinesinin derinliklerinde saklıdır .**

."

S. Ayverdi yukarıda zikrettiğimiz suallere cevap ararken Türklerin târihleri boyunca geçirdikleri gelişme devreleri içinde İslâm dininin büyük bir ağırlığı olduğu kanaatine ulaşır. Ona göre İslâm dini Türk milletinin yaradılışına ve ruh yapısına en uygun dindi. Onun ifadesine göre "**Türkler için İslâmiyet, yalnız bir din değiştirme keyfiyeti değildi. Zira Müslümanlık, bu büyük kavmin siyasî, iktisadî ve içtimaî şartlarında gerçekleştirdiği tasfiyeli bir kemâl ile ona, yeni berrak ve mizacına uygun bir dünya görüşünü de beraber getiriyor, böylece de kütleleri adil ve müsavatchı bir üslûp ve nizama sokuyordu**

"... Türklerin Müslümanlıktan aldıkları hız ve bereket, yalnız dünya coğrafyası üstünde İslâm âlemi lehine hudutlarını genişletmekle kalmayarak, içtimaî, iktisadî, medenî ve kültürel müesseselerinin bütününe şamil olmuştur".

S. Ayverdi Türk târihinde **İla-yı Kelimetullah** mefhumunun oynadığı yapıcı ve geliştirici rolü tesbit etmiş ve çeşitli eserlerinde Osmanlı Devleti'nin başarı sırlarından biri olarak ehemmiyetle üzerinde durmuştur. Onun Türk târihinden bulup geleceğe sunduğu değerlerin başında **İla-yı Kelimetullah ideali** gelir. Esasen kendi hayatının her anını da bu gayeye adamıştır.

S. Ayverdi Türklüğün asıl mayalanıp kabarma devri olarak gördüğü Selçuklu zamanı hakkında şunları söyler: "**... binlerce yıllık Asya medeniyetinden süzülüp, o zaman bu zaman, menzil**

menzil konaklayıp, aldığı ve âbide şahsiyetlerden biri olarak tanıttığı Fatih'in bu anlayışta bir hükümdar olduğu hatırlanmalıdır. Yine hatırlanmalıdır ki afyon satın almadığı için Çin limanlarını bombalayan ve sonra işgal eden İngiltere'nin emperyalist tavrı hiçbir zaman Osmanlı Devletinde olmamıştır. "

S. Ayverdi Türk târihinde büyük serdar ve hükümdarların başarı sırları arasında onların çevrelerinde yer alan ve siyasî ve idarî hayatlarına ışık tutan ve destek olan bir münevverler, âlimler, şairler ve hâkimler sınıfının mevcudiyetine işaret eder. Hükümdarların yakınında bulunan mürebbi-hocaların iç bünyelerinde bulunan manevî nizam ve üslûbu onların ruhî ve zihnî hayatına naklederek onları doğru yola sevk ettikleri üzerinde durur. Ona göre böyle manevî rehberlerinden mahrum olan cihangirler kuvvetlerini kütlelere kabul ettirmek ihtiyacını duyan zayıf ruhlu ve kompleksli kişilerdir. Manevî rehberlere sahip olan hükümdarlar etraflarına huzur ve adalet getirirler. Selçukluların ve Osmanlıların oluş, yükseliş ve medeniyet çağları bu anlayışın hâkim olduğu devirler olarak görülür."

S. Ayverdi, eserlerinde İslâm tasavvufunun Türk târihinin ve kültürünün oluşumundaki yerine kuvvetle işaret eder. Türkçe'nin işlenmiş bir lisan olmasında tasavvuf edebiyatının ve tekkelerin rolü üzerinde durur. Tekkeleri halk vicdanını durultan, kütlelerin eline adaletten, insaftan ölçüler veren ve bunu yaparken diline ve gönlüne Oğuz Ata'nın sesiyle karışmış Muhammedi bir şevk ve huzur veren ocaklar olarak değerlendirir. Ona göre bu ocakları parlatan erler ve erenleri, Türk târihinin medeniyet kahramanları saymak gerekir. S. Ayverdi'nin dile getirdiği bu görüş günümüzde yeni araştırmalarla desteklenerek gelişmektedir. Ömer Lütfi Barkan'ın kendi alanında artık bir klasik sayılan **Kolonizatör Türk Dervişleri** makalesi bu görüşün Osmanlı arşivlerinden derlenmiş delillerini ortaya koymuştur.

S. Ayverdi son devir Türk târihinin çok iyi bilinmesi gereği üzerine durmuş ve eserlerinde bu döneme büyük ağırlık vermiştir. Günümüzdeki bazı meselelerin o devrin târihi bilinmedikçe anlaşılamayacağı ve doğru çözümler üretilmeyeceği kanaatini çeşitli vesilelerle dile getirmiştir. O bu sebeple Tanzimat, II. Abdülhamid ve İttihad ve Terakki devirlerini uzun uzun tahlil etmiş ve bilhassa bu dönemlerin yanlışları üzerinde durmuştur.

S. Ayverdi'nin târihi yorumlarında ele aldığı konular ve yaptığı tahliller derin bir sezgi gücüne sahip olduğunun delilidir. S. Ayverdi'nin fikirleri üzerinde tesiri olduğu bilinen ve Türk târihi konusundaki geniş kültürüne ilave olarak büyük bir sezgi gücüne de sahip olan Yahya Kemâl'in pek çok görüşünün de tarihçiler için yol gösterici olduğu bilinmektedir. Meselâ Ahmed-i Yesevi'nin Türk tarihindeki yerini büyük bir isabetle değerlendiren ve tarihçilere yol gösteren odur.

Sâmiha Ayverdi'nin eserlerinde Tanzimat devri çeşitli yönleri ile değerlendirilirken Osmanlı Devletinin hem birliğini muhafaza etmek hem de milletlerarası itibarını sağlamak için teşebbüs ettiği bu hamlenin iç ve dış şartların elverişsizliği yüzünden kendisinden beklenen neticeleri tam olarak sağlayamadığı üzerinde durulur. Ona göre bu inkılabı hazırlayanların birinci sınıf devlet adamı, iyi niyet sahibi kimseler olmalarına rağmen millî bir iktisat ve maarif sisteminin kurulamaması yüzünden Tanzimat'a Garb kültür ve medeniyetinin değil, Avrupa siyasî ve iktisadî nüfuzunun Türk topraklarında derinlemesine kök saldığı bir devir denebilir.

S. Ayverdi'nin Tanzimat hareketine yönelttiği tenkidlerden biri de Pozitivizme zemin hazırlamasıdır. İlme dinin vazifelerini de yükleyen bu ideolojinin sistemleştiricisi Auguste Comte'un Rus çarına ve Mustafa Reşid Paşa'ya mektuplar yazarak insanlık dini adını verdiği bu ideoloji için destek aradığı bilinmektedir. Tanrısı insan, mabedi okul olan bu ideoloji Askeri Tıbbiye gibi Batıya açık müesseseler yoluyla Türk münevverleri arasında yayılmış, II. Meşrutiyet'ten itibaren gittikçe daha müessir olarak İttihad ve Terakki Fırkası ile kısmen iktidara da gelmiştir. II. Meşrutiyet Meclisinde Kur'an-ı Kerim üzerinde yemin etmek istemeyen İttihad ve Terakki kurucularından Ahmed Rıza'ya Pozitivizmin İlmihali üzerine yemin etmesi teklif edilmiştir. Ziya Gökalp'ın da Emile Durkheim'ın fikirlerine bağlanarak bu ideolojiyi benimsemesi Pozitivizmin Türkiye'de güçlenmesine yardım etmiştir. Batıda bu ideolojinin tenkidi yapılmış ve gücü zayıflamıştır. Türkiye'de ise bazı çevrelerce tek hakikat olarak kabul edilmeye devam etmektedir. Bu ideolojinin bazı dinî akımlar üzerinde tesiri de bilinmektedir. Dinin ilim yoluyla ispatlanmaya çalışılması bu tesirin tezahürlerindedir.

Kubbealtı Kültür ve Sanat Vakfı

Vefâtının 10. Yılında Sâmiha Ayverdi'nin Hatırasına

3. Bin Yıla Girerken Türk ve Müslüman Dünyasında Sosyo-Kültürel Yapının Yeniden Teşekkülü Sempozyum Bildirileri